

Слободан Јаковљевић

дипломирани теолог-мастер

Св. епископ Платон Јовановић и конкордатска криза 1937. године (Борба писаном речју)

Сажетак: Године 1937. влада Милана Стојадиновића покушава да прогура предлог закона о Конкордату на усвојење. Чини се да овај уговор повлашћује римокатоличку цркву у Југославији, што изазива жестоку реакцију Српске православне цркве. Анимирани су и народ и опозиција. Један од вођа борбе против конкордата је еп. Платон Јовановић. Рад прати његову делатност као писца и великодостојника цркве.

Кључне речи: Конкордат, епископ Платон Јовановић, брошуре, летци

Увод

У историји српске православне цркве не постоји још много личности, попут Св. епископа Платона Јовановића, које би сваком историчару биле предмет инспирације и љубопитљивог истраживања. Величина и значај личности еп. Платона огледа се у његовој више него осведченој љубави према Богу, али и својој мајци цркви, за коју је положио и свој живот. Ми ћемо овде испратити само један део његовог живота и преданог служења цркви, а то је његов допринос у јеку конкордатске кризе, једног јако смутног времена у нашој историји, а посебна пажња усмерена је на његов допринос као писца у овом периоду. Нећемо улазити дубље у питање конкордатске кризе, која је мање више познато, исцрпљено и макар површно познато свима, а ни у биографију еп. Платона, задржаћемо се само на неопходним детаљима.

Биографија

Еп. Платон је рођен 29. септембра 1874. године у Београду од оца Илије и мајке Јелене. На крштењу је добио име Миливоје. Основну школу и гимназију је завршио у Врању и Нишу, где му је отац, иначе официр био на служби. Школовање је наставио у богословији у Београду, а по свршетку послао га је митрополит Михаило у Српско Подворје у Москви, као помоћника настојатељу, али и да се упише на Духовну академију. Он је то и учинио и Академију у Москви је завршио 1901. године. Након повратка у Србију био је суочен са разним невољама и сплеткама које су му подметали непријатељи. У Балканским ратовима је учествовао као војни свештеник. Синод га је 1932. именовоа за управника штампарије у Сремским Карловцима.¹ Свештенослужбеник Платон Бањалучки је био и старешина манастира Крушедола (1934–1936). За викарног епископа моравичког изабран је 1936. године. Хиротонисао га је патријарх Варнава Росић 4. октобра у Сремским Карловцима. За епископа охридско-битољског изабран је 22. јуна 1938. После годину дана премештен је у Бању Луку.

¹ Пузовић Предраг, Прилози за историју 3, Фоча 2006. година, стр. 48–59.

Као епископ бањалучки дочекао је почетак Другог светског рата. Када му је саопштено да као рођени Србин из Србије мора да напусти НДХ, он је одговорио:

„Ја сам канонски и законитио од надлежних власити постојављен за епископа бањалучког и као такав обавезао сам се пред Бојом, Црквом и народом да ћу водити бригу о својој духовној постојивости и судбину своју са животојом и судбином своја духовној сјага и остјајући у средини његовој на духовној сјажи за све вријеме док ме Госјод у животој подржи, остјајући уз своје сјаго као добар постојир који душу своју полаже за своје овце“²

Усташе су ухапсиле владикау Платона и одвели га 5. маја 1941, заједно са протом Душаном Суботићем, архијерејским намесником из Босанске Градишке, изван Бањалуке где су их убили и бацили у реку Врбању. Свештеномученика Платона Бањалучког убио је усташа Асим Телић. Владичино знакажено тело пронађено је у селу Кумсале 23. маја 1941. године.³

Сахрањен је на војничком гробљу у Бањалуци, а 1973. пренет је у бањалучку Саборну цркву. Св. Арх. Сабор СПЦ прогласио је еп. Платона 1998. године за свештеномученика. Празнује се 5. маја на дан мученичке смрти.⁴

Рат летцима

Еп. Платон је имао јако битну улогу у целој конкордатској кризи, био је један од водећих личности у борби против овог законског предлога. У том периоду он се налазио на месту управника манастирске штампарије у Сремским Карловцима. После изношења става СПЦ око конкордата од стране патријарха Варнаве у његовој новогодишњој беседи, почео је да се распламсава рат летцима између табора противника и присталица конкордата. Власт је прва почела напад у листу „Самоуправа“. Објављен је један чланак којим се критиковао патријарх Варнава и његова Новогодишња беседа.⁵ Овај часопис уз дневни лист, брата председника владе Милана Стојадиновића, „Време“ биће кључни ослонац власти у антицрквеној пропаганди. Поменути чланак у „Самоуправи“ је изазвао противодговор цркве, те су почеле да се штампају непотписане књижице у којима се критиковао Конкордат. Најпознатије су „Примедбе и приговори на пројекат конкордата потписаног 25.07.1935. године“ и „Опет о конкордату“ за које је власт после неког времена дошла до закључка да је то, несумњиво, епископ Платон. О његовом учешћу у борби писаном речју у време конкордатске кризе, нарочито сведочи Љубомир Дурковић Јакшић у својој књизи која се појавила већ 1941. под називом „Платон Јовановић епископ бањалучки“, где Дурковић између осталог каже: *„У тим тимешким данима еп. Платон се нашао на положењу који му је најбоље одговарао. Био је управник манастирске штампарије у Сремским Карловцима... Из штампарије изношени су пакети за пакетима одштампаног материјала који се распурао и са њим обавештаван народ о правом стању по конкордатском питању... Штампана је против конкордата брошура чланке и листе. Оно што му није дозвољавала влада он је својом довиљивошћу илегално штампана. Неке брошуре и листе подметао је штампарији које су биле уз владу, на пример штампарији „Време“ која је највећу борбу водила у корист конкордата. Ово је збуњивало јавност ишта штампарија штампана за и против конкорда-*

² http://www.spcl.org/istorijat/i_vladike.php.

³ http://web.archive.org/web/20061003190250/http://www.spc.org.yu/News/novomucenici/platon_c.html.

⁴ Пузовић Предраг, н. д. 48–59.

⁵ Ђурић Вељко Мишина, Варнава патријарх српски, Београд 2009, стр. 180.

ша.⁶ Писао је под разним псеудонимима као Небојша⁷, Стари Небојша, Св. Богољуб, М. Богољуб, Флавијан итд.⁸ О псеудониму „Небојша“ имамо опречне податке. Радмила Радић сматра да се под њим крио Сениша Пауновић, новинар Политике, што он и сам сведочи у својим мемоарима под називом „Кад су летеле камилавке“, наводећи да је псеудоним преузео од Војислава Јањића који је поседовао листић истог имена и који се јавно хвалио да је он „Небојша“. Љубомир Дурковић Јакшић наводи да се под њим крио епископ Платон. Биће истина да су тај псеудоним сви они и користили, нарочито ако узмемо у обзир претходно сведочанство Дурковића Јакшића да је еп. Платон често збуњивао јавност са својим летцима, користећи разне псеудониме и подмећући неке летке чак и штампарии „Време“, а сем тога и чињеницу да се у том периоду појављивао читав дијапазон летака под сличним псеудонимима а писаних различитим стилем. Да би приближили читаоцима како је еп. Платон писао у тим летцима навешћемо одломак из летка „Читај брате Србине“, каже се: „И без познавања њравних наука српска је душа одавно и инстинктивно осетила врзмане нејријателја око српске куће, њриметила је да јој њрозно латинско лукавство уџреда конойац око вратија... Конкордат ње решијти хрватско њијтање. Конкордатом се узима у орџаклук суверена њајска власџи. Конкордатом наша држава њосџаје вазал њајске државе.“⁹ О јачини такозваног рата летцима у том периоду сведочи и извештај Манастирске штампарии у Сремским Карловцима који је еп. Платон упутио Св. Арх. Синоду поводом наплате за штампање разних брошура и тисканица и то у суми од 97 677 динара. Ту он таксативно наводи шта је све штампано од летака и у коликом броју, ради се о импозантним цифрама: „40000 брошура СРП-СКО-ХРВАТСКИ СПОР (23320 ДИН.); 40000 КОНКОРДАТ ИЗМЕЂУ СВ. СТОЛИЦЕ И КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ (23320 ДИН.); 40000 летјака БРАТЕ СРБИНЕ! (3200 ДИН.); 55000 брошура „И ОПЕТ О КОНКОРДАТУ“ (38250дин); Трошкови експедиције њошџом, железницом, њренос у Беоџрад иџд. 9587 динара... Овај извешџај је сџроџо њоверљив и служи за њравдање џорње суме. При исџлатији исџи ње се унишџијтији у дуџликаџиу њри овој шџамаџарији, а за овај њримерак ње одлуку донети Св. Арх. Синод.“¹⁰ Сви ови податци сведоче да о активности и ажурности како еп. Платона, тако и штампарии под његовим руководством. До овог извештаја смо дошли, али сигурно да постоје и други који су можда и уништени, или можда још нису пронађени.

Не можемо, а да не споменемо и чувену брошуру „Православна кравава литија“, чије је ауторство и до данас мистерија. Као аутор се званично води Воја Јањић. Међутим, овде поново имамо троугао Воја Јањић, Сениша Пауновић, еп Платон. У својим списима Пауновић тврди да је он аутор поменуте брошуре и детаљно објашњава како је дошло до тога, док блаженопочивши владика Сава сматра да је писац брошуре заправо бањалучки епископ Платон. Пауновић сведочи да се Јањић један дан појавио у канцеларији Политике са причом како он (Јањић) пише за билтен Небојша, иако смо ми, како каже Пауновић, знали ко то заправо ради (еп. Платон). „Ала лаже њоџ“ рекао је Ридникар (уредник Полиџике) када је Јањић оџишиао. „Слу-

⁶ Дурковић-Јакшић Љубомир, *Платон Јовановић еџиској бањалучки*, Еџворт 1978, стр. 121–122.

⁷ Радмила Радић наводи да се иза имена „Небојша“ крио новинар „Политике“ Небојша Пауновић (Радмила Радић, *Гаврило Дожић: Живоџ у временима*, Београд 2006, стр. 179), што је несумљиво грешка, претпостављамо да мисли на Сенишу Пауновића, писца мемоара „Кад су летеле камилавке“, међутим владика Сава сматра да је у питању еп. Платон, чијем мишљењу смо и ми ближи.

⁸ Дурковић-Јакшић Љубомир, н. д, стр. 122.

⁹ АСАС, куџија општа, нема броја.

¹⁰ АСАС, к. 2, Извештај манастирске штампарии у Сремским Карловцима од 24 фебруара 1937, не пише број документа, стоји: „поверљиво“.

шај Владо имам једну сјајну идеју у вези онога што смо говорили да поверимо Синоду да напише! Шта мислиш? Да ставимо као издавача Штампарију Време, а аутора Небојшу! Пошто ако ти Силе (мисле на Пауновића) највише мало поповски, он зна све те црквене и верске изразе и звања. Одлично си се сећаш! Ето тако ће се појавити ирелигија да не лаже сасвим најчистије. Пошто је тај његов списак ипак познат сви ће поверовати да је он ипак, а ми ћемо бити поштовани сумње. Наравно ти морају знати они у Патријаршији и Патријаршијској штампарији у Сремским Карловцима... Занимљиво је да се догодило оно што смо ми претпостављали: да ће свети помислити да се иза тог псеудонима крије ипак Јањић. Још занимљивије је било то што је сам Јањић већ првог дана присвајао ту брошуру као своје дело... Ја лично као ипак, осећао сам се чудно и док сам ипак слао рукопис и предао тојову брошуру, ипак сам се и био поносан и љубаван на Јањића, дође рећи љубоморан што ми оћима славу. И нисам на поћетку могао одолети својој књижевно-новинарској сујети да се овде-онде не похвалим. А што се тиче Архиепископа, они су брзо сви сазнали ко је био ипак.¹¹ Историчар, Славенко Терзић о мемоарима С. Пауновића каже да се не може са сигурношћу прихватити све што он пише, будући да доста упрошћено пише о односима у Патријаршији као и да са резервом треба узети његова мишљења о појединим владикама СПЦ.¹² То потврђује и владика Сава шумадијски у свом чланку: „Нетачности у чланку С. Пауновића „Кад су летеле камилавке“, наводећи усмено сведочанство извесног Боре Вукотића, бившег фактора Манастирске штампарије у Сремским Карловцима и великог поштоваоца епископа Платона о епископу Платону као аутору поменутих брошура. Владика Сава наводи: „Причао ми је о владци Плаћону као врхом црквеном журналисти и ипак брошура „Крвава православна листица у Београду“¹³ У прилог тој тези иде и чињеница да је брошура писана несумњиво црквеном терминологијом. Пауновић најчистије никада није одговорио на овај чланак епископа Саве тако да је права позадина овог дела још увек нејасна. Владика Платон је био присутан на литији и то потврђује Летопис Цељске парохије¹⁴ као и биограф еп. Платона Љубомир Дурковић-Јакшић. Он наводи сведочанство, како сам каже, угледног прота београдског Ива Калуђеровића, који је посведочио да је био у близини еп. Платона и да је он чак контузован гуменом палицом. Поменути прота још каже: „Био је у тој јужви и еп. Плаћон. Видео сам да је прави јунак.“¹⁵ О самој брошури можемо рећи да је писана јаким, бираним речима, театрално с тенденцијом да изазову осећања у читаоцу који је макар мало упућен у дешавања. Па се тако у овој брошури између осталог каже: „Православни београдски свешћеници ипак су и малтретиранци као родље. Одани и добри синови и кћери српске православне цркве млађени су од створене београдске полиције као стока... Председник скупштинине Стеван Ђурић најчистије је да је обавешћен од министра социјалне политике Драгише Цветковића, познатог брошавца ипак ипак да је цео догађај код Саборне цркве исцениран од створене свешћенства, на тај начин што се владика шабачки сам одрекао поћетком и изазвао крв, симулирајући повреду.“¹⁶ У на-

¹¹ Пауновић, Синода, *Кад су летеле камилавке*, Чачак 2006, стр. 76–89.

¹² Исто, стр. 6.

¹³ Сава Вуковић, епископ, *Нетачности у чланку С. Пауновића „Када су летеле камилавке“*, Православље 1 март 1982 године стр. 3.

¹⁴ Летопис српске православне парохије у Цељу, Београд — Цеље 2009/10, стр. 86.

¹⁵ Дурковић-Јакшић Љубомир, н. д. стр. 122.

¹⁶ Јањић Војислав, *Крвава православна листица у Београду на дан 29. VIII 1937. година*, Београд 1937, стр. 1 (Воју Јањића наводимо као аутора, мада то вероватно није он).

ставку се излаже ток „Крваве литије“ можда мало више театрално. Брошура се завршава следећим речима: „*Не смејте доустићи да усје зликовачко дело злобласној дерзанској лојова Сјојадиновића и мрачној језуитској Корошеца. Борите се дан и ноћ, будите свакој часа у близини својих свештеника и својих цркава, јер свакој часа ваша помоћ може зајредати. Будите достојни њојомци Немањинског колена и верно сјаго највеће српској просветитеља и духовника Свештог оца Сава. Тирани су ударили на цркву и народ, Црква и народ треба да им суди!*”¹⁷

Критика конкордата еп. Платона

Суштину свог неслагања са конкордатском уговором еп. Платон је изразио у своје две критике: „Примедбе и приговори на пројекат конкордата парафиран 21.07.1935.“ и „Опет о конкордату“. Милан Стојадиновић у својим Мемоарима каже да је брошура „Примедбе и приговори на конкордат“ „најозбиљнија“ од свих које су се појавиле у том периоду, иако наравно ниједна од њих по њему није објективна.¹⁸ Постојала су мишљења да је обадве критике написао проф. Сергије Троицки а да је Платон само потписан. Међутим, то не стоји из неколико разлога. Најпре, видимо да је проф. Троицки објављивао критике конкордата под својим именом, што значи да није морао да се крије из имена еп. Платона. Друго, видимо из докумената Архива Св. Арх. Синода да се у својим извештајима он увек потписивао као правник, а сем тога блаженопочивши владика Сава наводи сведочанство о еп. Платону као врском црквеном журналисти. Уз то и Милан Стојадиновић наводи да је влада одмах сазнала да је писац еп. Платон. Све ово иде у прилог тези да ове радове написао управо он. Да се вратимо на критике. Из њих се јасно види да је еп. Платон оштар критичар конкордатског уговора. Те критике никад нису неутемељене, будући да се увек позива на Устав Краљевине, али и упоређује скоро сваку ставку из предлога конкордата Краљевине Југославије са важећим европским конкордатима. Да бисмо то илустровали навешћемо неколико ставки. Рецимо први став конкордата каже: „*Кајоличкој цркви се признаје у сваком од њених обреда јуно јраво да слободно врши мисију у Краљевини Југославији.*”¹⁹ Еп. Платон наводи да у свим другим конкордатима које је Ватикан до сада склопио констатује се само да римокатоличка црква слободно и јавно исповеда своју веру и то рецимо у конкордатима Летоније, Румуније, Баварске, Пољске, Немачке и још неким земљама.²⁰ Проблем са овим термином је што је вишезначан, а овде није наведена његова употребна вредност. У неком ужем смислу она означава рад међу својим верницима у смислу подизања квалитета хришћанског живота, а са ширег аспекта може означавати и прозелитизам. Прозелитизам је, наглашава Платон, био забрањен Уставом Краљевине Југославије и то чланом 16.²¹ Ако је мисија овде схваћена у том смислу, онда је озбиљно нарушено начело равноправности, закључује еп. Платон.

Сличан приступ срећемо и у критици осмог члана који се тиче деполитизације свештенства: „*Свешта Сјолица ће јројисати одредбе на основу којих ће свештеницима који сјално или јривремено врше душебрижничку службу, бити забрањено*

¹⁷ Исто, стр. 14.

¹⁸ Стојадиновић Милан, Ни рат ни пакт — Југославија између два светска рата, Буенос Ајрес 1963, стр. 475

¹⁹ АЈ, Народна Скупштине Краљевине Југославије 72–54–236.

²⁰ Примедбе и приговори на јројекат конкордата између наше државе и Вајшкана јарафираној 25. VII 1935, Сремски Карловци 1936, стр. 3 (Аутор није наведен, али то је несумњиво еп. Платон).

²¹ Примедбе и приговори, н.д. стр. 3.

да *припадају, за време израјања њихове активне службе, политичким странкама и да се боре у њихову корист*.²² И све док ово стоји то је у реду, међутим у наставку се каже: „Југословенска влада ће истовремено, у погледу на некаатоличке вероисповести и обреде, пројектовати истовремене одредбе о предмету политичке делатности у странкама.“²³ Овај други део је проблематичан, јер се ту крши Устав државе где се каже да је свако слободан да се ангажује политички како хоће, укључујући свештенство. Еп. Платон наводи Устав Краљевине Југославије где стоји за свештена лица следеће: „Верски представници не смеју употребљавати своју духовну власт при вршењу званичне верске службе у цркви; значи да они приватно могу да се баве политиком.“²⁴ Па тако примера ради свештеник Марко Ружичић је био посланик у скупштини или прота Серафим Крстић сенатор у Сенату итд.²⁵ Чињеница је да је политичко ангажовање свештенства никада добро није донело ни свештеницима ни цркви и можда би то и могло бити подржано, али овде је уствари проблем, наглашава еп. Платон, што се стиче утисак да Ватикан кроји верску политику владе, када се држава обавезује да ће да укине право политичког ангажовања свештенству без иједне речи о некаквим потенцијалним преговорима са осталим верским заједницама. Шта више чини се да су такви преговори искључени, јер како он каже: „Пре Ватиканских наредби држава и не може да ступи у везу са другим вероисповестима, јер зна за садржај њих будућих наредба а када оне буду издати влада за такве везе нема ни времена, јер мора одмах да прошири њихово дејство на друге вероисповести. Сем тога иде је гаранција да ће нека вероисповест пристати на таква ограничења политичких права својих службеника која су загарантована Уставом, и шта ће бити ако та вероисповест на то не пристане.“²⁶ Истина је да се у конкордатима са неким другим државама заиста забрањује политичко деловање свештеника, као нпр. са Италијом, члан 43²⁷, али овде као да се превиђа државни Устав и чињеница да поред католичке постоји још вера у држави, а да она (католичка) није чак ни најбројнија.

Слична критика је присутна и у члану 27 који се тиче црквене просвете, члану тридесет о питању војног свештенства, 32 питање мешовитих бракова итд. Нећемо прелазити критику свих ових ставки, јер једноставно нема простора, али и ово до сада наведено јасно показује да еп. Платон ниједном није изнео неутемељену критику. Она се увек темељи на реалном увиду у ситуацију, на Уставу Краљевине и упоређивању са већ постојећим уговорима тог типа.

Уместо закључка

О његовом деловању у периоду конкордатске кризе, можемо рећи да је било доследно и радикално. Критичари су му замерали због неких ставова, по којима се слагао у много чему са св. Владиком Николајем. Међутим непријатељски став др-

²² А], Народна Скупштине Краљевине Југославије 72–54–236.

²³ Исто.

²⁴ *Примедбе и приговори*, н. д. стр. 36.

²⁵ Марко Цемовић се у својој књижици „Конкордат између Свете Столице и Краљевине Југославије“ осврће на питање др Антона Корошеца, односно шта би било са његовим политичком ангажовањем као министра Унутрашњих дела када би ова одредба ступила на снагу. Да ли би био приморан да се повуче из политике или би му Света Столица дозволила да настави са тим послом, (не доноси никакав закључак само констатује проблематику), Марко Цемовић, *Конкордаш између Свете Столице и Краљевине Југославије*, Београд 1937, стр. 17.

²⁶ *И ошћ о конкордашу*, Сремски Карловци 1937, стр. 18 (Аутор је еп. Платон, иако није потписан)

²⁷ Сергије Троицки, Чему нас уче послератни конкордати, Хришћанско дело, април 1936. II, стр. 137.

жаве према цркви, учинио је да став еп. Платона буде такав, јер се не може у потпуности оделити религијско од световног, посебно не у држави каква је била Краљевина Југославија. Сигурно је једино да је еп. Платон дао велики допринос у овој борби цркве, и да је његово учешће у конкордатској кризи историја запамтила.

Summary: In 1937. year, goverment of Milan Stojadinovic tried to push through suggestion law about concordat to adopt (law) in parliament. It appears that this agreement authorize Roman Catholic church in Kingdom of Yugoslavia, this provoke servere reaction of Serbian Orthodox Church. Agitate people and opposition. One leader of struggle against concordat is bishop Platon Jovanovic. Article follow his work like writer, and like bishop.

Извори

Архив Светог Архијерејског Синода

- а) Општа кутија Конкордата: Литература, чланци, распре 1937 год.
- б) II фасцикла конкордата: Званична акта из 1937 год (I део).

Архив Југославије

- а) Фонд Народне Скупштине Краљевине Југославије, бр. Фонда 72, фасцикла 54.

Литература

- Вуковић Сава, епископ, *Нейшачносѝи у чланку С. Пауновића „Када су леѝеле камилавке“*, Православље“ 1. март 1982. године, 3.
- Дурковић-Јакшић Љубомир, *Плайѝон Јовановић еѝиској дањаључки*, Еѝворт, 1978.
- Ђурић Вељко Мишина, Варнава патријарх српски, Београд, 2009.
- И оѝеѝ о конкордаѝу*, Сремски Карловци 1937, стр. 18 (Аутор је еп. Платон иако није потписан).
- Јањић Војислав, *Крвава ѝравославна лиѝиѝа у Беоѝраду на дан 29. VIII 1937. ѝодина*, Београд 1937.
- Летопис српске православне парохије у Цељу, Београд — Цеље 2009/10.
- Пауновић, Синиша, *Кад су леѝеле камилавке*, Чачак 2006.
- Пузовић Предраг, Прилози за историју 3, Фоча 2006. година.
- Радић Радмила, *Гаврило Дожић: Живоѝ у временима*, Београд 2006.
- Примедбе и ѝриѝовори на ѝројекаѝи конкордаѝа између наше државе и Ваѝикана ѝарафираноѝ* 25. VII 1935, Сремски Карловци 1936. (Аутор није наведен, али то је несумљиво еп. Платон).
- Стојадиновић Милан, Ни рат ни пакт — Југославија између два светска рата, Буенос Аѝрес 1963.
- Троицки Сергије, Чему нас уче послератни конкордати, Хришћанско дело, април 1936. II, 131–137.
- Цемовић Марко, *Конкордаѝ између Свеѝе Сѝѝолице и Краљевине Јуѝославије*, Београд 1937.

Електронски извори

http://www.spubl.org/istorijat/i_vladike.php

http://web.archive.org/web/20061003190250/http://www.spc.org.yu/News/novomucenici/platon_c.html